

Ermeni Komitacılarının Jön Türlerle İşbirliği

Süleyman Kocabaş*

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle İşbirliğine Giden Yol

Ermeni Meselesinin siyasallaşması ve Ermeni İslahatı Meselesi: Ermeni Meselesinin siyasallaşarak Avrupa ve Osmanlı Devleti gündemine girmesi, 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile oldu. 1877 - 78 Türk - Harbi sonunda Osmanlı Devleti yenilince, Rusya ile arasında 5 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşmasına Rusya, Doğu Anadolu'da meskun Ermenilerle ilgili ıslahat yapılması için 16. madde olarak şu maddeyi koydurmuştu: "Ermenistan'da Rusya askerlerinin işgalinde bulunup Osmanlı Devletine geri verilmesi lazım gelen yerlerin boşaltılması, oraların iki devletin iyi münasebetlerine, zararlı karışıklıklara sebebiyet vereceğinden Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde mahalli menfaatin gerektirdiği ıslahat ve tenkisatı (düzenleme) icra etmeyi ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı emniyetlerini istihsal etmeyi taahhüt eder."¹

İngiltere, Ayastefanos Antlaşmasını aleyhine görünce onun değiştirilmesi için harekete geçerek, onun yerine 13 Temmuz

1878'de Berlin Antlaşmasının imzalanmasına sebep oldu. Ermeni ıslahatı meselesi bu antlaşmaya bu sefer de İngiltere'nin de desteği ile daha da ağırlaştırıldığı halde 61. madde olarak şöyle girdi: "Babiâli ahalisi Ermeni bulunan vilayetlerde ihtiyacat-ı mahalliyenin (mahalli ihtiyaçların) icap ettiği ıslahatı bilatehir (ertelemeksizin) icra ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetini temin etmeyi taahhüt eder ve arasına bu bamba (konuda) ittihaz olunacak tedabiri (tedbirleri) devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarün - ileyhim (ilgili devletler) tedabiri mezakurenin (adı geçen tedbirlerin) icrasına nezaret (gözetleme) eyleyeceklerdir."² "İslahatların icrasına nezaret" ağırlaştırılmış bir hükümdü.

Rusya, Ayastefanos Antlaşmasına Ermeni ıslahatı işini kendi açısından hangi gerekçelerle koymuşsa, İngiltere de Berlin Antlaşmasına aynı gerekçelerle koymuştu ki, bunun esası, her iki devletin bu sefer de Hristiyan Ermenileri, kendi yayılcılık ve sömürgecilik emelleri uğrunda "Ermenilerin hâmisî" kesilerek onları kullanmaktı.

Çarlık Rusya'sı, daha I. Petro zamanından beri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Tuna Boylarındaki Ortodoks tebaası yanında Asya'da Hristiyan Ermenileri "Sıçak Denizlere" inme milli ideali uğrunda kullanmaya başlamıştı. Berlin Antlaşmasından sonra, bu sefer de Ermenilerin kullanımını, Rusya'nın yanında İngiltere de ele almıştı ki, işte bu Osmanlı Devleti açısından çok önemli idi. Neden önemli idi? İngiltere, Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik geleneksel politikasını, Osmanlı Devleti'nin artık ayakta kalamayacağını düşünerek terk etmiş, o da Osmanlı Devleti'nin kendisi açısından stratejik öneme sahip topraklarını işgal politikası gütmek yanında, sömürgecilikte rakibi Çarlık

(*) Araştırmacı Yazar, Süleyman Kocabaş Tarih İhtisas Kütüphanesi ve Süleyman Kocabaş Kütüphanesi Yayanları Sahibi.

(1) Prof. Dr. Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 423

(2) A.g.e., s. 23

Rusya'sının Sıcak Denizlere inmesini önlemek için, Osmanlı - Rus sınırlarında kendi nüfuzunda bağımsız Hristiyan devletler kurarak, bunlar vasıtasıyla Rusya'nın Akdeniz ve Basra Körfezine inmesini önleme planları yapmıştı. İşte, Doğu Anadolu'da bir bağımsız Ermeni Devleti kurulması da İngiltere'nin bu planları dahilinde idi.

Durum bu noktaya gelince, Ermeni meselesi tam bir dönüşüm geçirmiş, Ermeniler artık İngiltere'nin himâyesinde, kendilerini bağımsızlığa götürecek Ermeni ıslahatının yerine getirilmesini Sultan II. Abdülhamid'den istemeye başlamışlardı. Bununla takip ettikleri yol, tam anlamıyla, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan vb. gibi Osmanlıdan ayrılarak bağımsız hale gelen devletlerin tuttıkları yoldu. Bunlar, önce ıslahatlar, ardından gelen muhtariyet ve üçüncü merhalede bağımsız olarak Osmanlı'dan kopmuşlardı. Berlin Antlaşmasından sonra Ermeniler, takip ettikleri yolun bu devletlerin yolu olduğunu ve ıslahatların kendilerini bağımsızlığa götüreceğini söylemekten çekinmiyorlardı. Daha 1879'da Ermeni ayrılıkçılarından Nurias Ceras, Berlin Antlaşmasını kendileri açısından yorumlayan broşüründe şunları yazıyordu: "Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesinin yerine 61. maddeyi koymakla kalmadı, yani madde'nin sıra numarasını değiştirmekle yetinmedi. İleride kuracağımız ulusal binanın (Ermeni Devleti'nin) temellerini de attı..."

Gerçi Avrupa bize özerklik vermedi, ama bize öyle bir madde bağışladı ki, bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır... Bu reformlar (ıslahatlar) bir gün idari özerkliğe dönüşecektir. Cesaretimizi yitirmeyelim. Bize bahşedilen nimetlerden en büyük yararı sağlamaya çalışalım. Avrupa elimize silah verdi. Paslanmadan bu silahları kullanalım."³

Ermenilerin açıkça, kendilerini bağımsızlığa götürecek ıslahatlardan "silah" olarak bahsederken Sultan II. Abdülhamid'in bunu

görmemezlikten gelmesi ve İngiliz -Ermeni sıkıştırmalarıyla Ermeni ıslahatını uygulaması mümkün değildi. Sultan, ıslahat isteklerinin içyüzün şöyle açıklıyordu: "Islahat, nâm-ı müstearı (isim maskesi) altında İslâmı mahv (yok etmek) ve Ermenileri tercih ve tahkim (kuvvetlendirme) ile bilâhire (sonundan) istiklaline sebep olmaktadır."⁴

Sultan II. Abdülhamid, azınlıklar ve onları destekleyen Büyük Devletlerin hangi merhalelerden geçerek Osmanlı'yı yok etmenin bilincindeydi: "Padişah diyordu ki, Avrupa, Yunanistan ve Romanya'yı almak suretiyle Türk devletinin ayaklarını kesti. Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın ve Mısır'ın kaybı ise bizi kollarımızdan mahrum bırakmıştır. Şimdi de Ermenileri ayaklandırmak suretiyle ciğerlerimizi sökmek istiyorlar. İşte, buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız."⁵ II. Abdülhamid, Alman Büyükelçisi Prens de Rodalen'e de Ermenileri kışkırtanların İngilizler olduğundan bahisle ıslahatlar konusunda şunları söylemişti: "Yemin ederim ki, Ermenilerin yanlış tazyikatına katıyen boyun eğmeyeceğim ve muhtariyete götürecek ıslahatı kabulden ise ölümü tercih ederim."⁶

İngiltere, daha Berlin Antlaşması imzalandıktan bir ay sonra Sultan II. Abdülhamid'i Ermeni ıslahatını yapmak için sıkıştırmaya başladı ve bu sıkıştırma, Ermenilerin talepleriyle 1890'lı yılların başına kadar artarak sürdü. Sultan'ın ölümü bile göze alarak Ermeni ıslahatını uygulamaması İngiltere ve Ermenileri ihtilalci ve isyancı yollara sevk etti.

Ermeni ibtilal komitelerinin kuruluşu ve Ermeni terörünün başlaması: Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan'ı örnek alarak bağımsızlık yolunda Ermeniz ıslahatını II. Abdülhamid'e uygulatamayana İngiltere ve

(3) Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Milliyet, 6 Nisan 1983, s. 5

(4) Sultan Abdülhamid, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976, s. 69

(5) Joan Hasliph, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid*, Çev. N. Kuruoğlu, Tokar Yayınları, İstanbul, 1964, s. 227

(6) Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 77 - 78

Ermeniler, bu sefer de yine adı geçen devletlerin bağımsızlık yolunda iç isyanları ve şiddet olaylarını taklitle, ıslahatları ve muhtariyeti şiddet olayları ile gelecek Büyük Devletlerin baskılarıyla uygulamak ve onların desteği ile bağımsız olmak için harekete geçtiler. Nurias Ceras, broşüründe, ıslahatlar gerçekleşmezse, ikinci hedeflerinin ayaklanma ve şiddet olayları başlatmak olduğunu açıkça yazıyordu: “Babiâli, Ermenistan’da reform yapmaya söz verdi. Bu reformlar gerçekleşmezse eyleme geçmek gerekir”.⁷ “Eylem”e geçmek için 1887 yılından itibaren yurt dışında Hınçak ve Taşnaksutyun isimli Ermeni terör örgütleri kurulmayı başlandı. 1890 yılına kadar eğitimlerini tamamlayan ve silahlanan bunlar, Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı isyan ettirmek için 1890 yılının başından itibaren Osmanlı ülkesine girerek Ermenilerle meskun Doğu Anadolu’ya yayılmaya başladılar. Kendilerini bağımsızlığa götüreceği yolda en yakın örnek olarak taklit ettikleri ülke Bulgaristan oldu. “Ermeniler her yerde İngiliz himâyesi altında reform ümitleri ile doludiler. Birçok ihtilalci şunları söylüyordu: Bulgarlar Rusların müdahalesi sonucu bağımsız oldular; Ermeniler de niçin İngilizlerin yardımını sonucu bağımsız olmasınlar!”⁸

1892’de yürürlüğe konulan “Ermeni Eylem” planının esasları şu idi: Doğu Anadolu’da Ermeniler Müslümanlara, Müslümanlar Ermenilere saldırtılarak iç isyanlar çıkartılıp kan dökülecek, bunlarla Büyük Devletlerin dikkatleri Osmanlı üzerine çevrileceği için, bunların müdahalesi ile Bulgaristan misali Doğu Anadolu’da da bağımsız Ermeni devleti kurulacaktı.

Sultan II. Abdülhamid, aldığı etkili tedbirlerle bu Ermeni planını etkisiz bıraktı. Doğu Anadolu’da halkın Ermeni tecavüzlerine karşı kendisini koruması ve Ermeni terörünü ezmek için Hamidiye Alaylarını kurdu.

Doğu Anadolu’daki şiddet olayları ile Büyük Devletlerin dikkatlerini tam olarak üzerlerine çekemeyen Ermeniler, şiddet

olaylarını 1895’de İstanbul’a kaydurdular. Osmanlı Bankasını havaya uçurmaları sonucu Büyük Devletlerin dikkatlerini üzerlerine çevirdiler. Bilhassa Ermenileri desteklemenin şampiyonluğunu yapan İngiltere, bütün Büyük Devletleri Osmanlı Devletine müdahaleye çağırarak, İstanbul’a kadar gidilip Padişahın tahtının başına geçirilmesini istedi. İngiliz Başbakanı Salisbury’un bu teklifine hiç biri büyük devlet olumlu cevap vermedi. Çünkü, II. Abdülhamid, usta dış politikası ile Büyük Devletleri, İngiliz - Ermeni ittifakında koparmayı başarmıştı. Almanya, zaten Sultan’ın dostu idi. Fransa’ya imtiyazlar verilerek Ermeni meselesinden koparıldı. Rusya Başbakanı Prens Lubanof da İngilizler ve Ermenilerin teklifini şöyle ret etmişti: “Bulgaristan’ın durumunu, bilhassa siyaset ve millî gayelerini gören Rusya hükümeti, menfaatlerine aykırı olan bir Ermenistan teşkilini tasvip etmez.”⁹ Lubanof, açıkça “Bir Bulgaristan Ermenistanı istemiyoruz” demek istiyordu. Neden Bulgaristan’dı? Çünkü, Bulgaristan, Rusya’nın Sıçak Denizlere inme millî emeli uğrunda (Nüfuzundaki Bağımsız Bulgaristan’ı Boğazlar ve Ege Denizine çıkmak için atlama tahtası olarak kullanacaktı) tarafından 1877 - 78 Türk - Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile kurulmuş, bunun ardından Bulgaristan’da İngiliz - Rus rekabeti kızışmış, İngiliz nüfuzu, Rus nüfuzunu alt ederek Bulgaristan’ı kendi nüfuzuna alıp Rusya’yı buradan uzaklaştırmıştı. İngiltere’nin nüfuzunda kurulacak olan Ermeni devletini de menfaatlerine aykırı bulan Ruslar, bu sebepten İngiltere ve Ermenilerin Osmanlı Devletine müdahale isteklerine ret cevabı vermişti.

1900’lü yılların başına gelindiğinde İngiltere, Ermeni meselesini destek konusunda yalnız kalmıştı. Sultan II. Abdülhamid, adı geçen meseleden İngiltere’yi de tecrit için

(7) *Milliyet*, 6 Nisan 1983

(8) William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890 - 1902*, Alfred A. Knopf, New York, 1970, s. 142

(9) Prof. Nikerland Krayiblis, *Rusya’nın Şark Siyaseti ve Vilayet-i Şarkiyye Meselesi*, Çev. H. Adem, Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1332, s. 175 - 176

İngiliz dostlarını harekete geçirerek, İngiliz devlet adamlarını iknaya çalışıyordu. Bunlardan Prof. Arminius Vambery, Lord Salisbury'ya yazdığı mektupta şunlardan bahsetmişti: "Anadolu'nun etnik dağılımı incelendiğinde birkaç yüz Ermeni için binlerce Müslümanı feda edebileceğimiz gerçeği unutulmamalıdır. İnsancıl çabalarımız sonucu çok büyük bir adaletsizlik ve zulüm ortaya çıkabilecektir. Üstelik, Mezopotamya'ya inmek isteyen Rusya'ya Kuzeydoğu Anadolu'nun kapılarını açarak Büyük Britanya'nın sömürgeci çıkarlarını tehlikeye atmış olmaz mıyız? Oysa İngiltere'nin açısından bakıldığında, ben bir Ermeni devletinin kurulmasına yönelik her adımı İngiltere'nin hayati çıkarlarına yönelmiş günahkâr bir hücum olarak niteliyorum. Bu nedenle, ister Muhafazakâr olsun, ister Liberal, İngiltere'nin tüm vicdanlı devlet adamları Ermenilerin bu ham hayallerine dur demek zorundadırlar... Her zaman birleşik kitleler halinde yaşayan Rum, Romen, Bulgar ve Sırp'ların durumu seyrek gruplar oluşturan dağınık Ermeniler için taklidine cesaret edilecek bir örnek olamaz."¹⁰

1900'lü yılların başına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid, vatan bölmeye yönelik Ermeni terörünü iyice ezmiş, gerek buna bakarak ve gerekse Vambery ve benzerlerinin raporlarında Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devletinin kurulamayacağı kararına varan İngiltere, Ermeni meselesinden el çekmişti. Ermeni komitacıları kendilerini yüzüstü bırakıp giden İngiltere'ye ateş püskürüyorlardı. Ateş püskürdükleri bir zat daha vardı ki o da Ermeni emellerini akim bırakan Sultan II. Abdülhamid idi.

Ermeni Komitacılarının II. Abdülhamid'e suikast girişimi: Ermeni Meselesi, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile siyasallaştıktan ve yukarıdaki merhalelerden geçtikten sonra Ermeni Komitacıları şunu anlamışlardı: Sultan II. Abdülhamid işbaşında kaldıkça Ermenilerin bağımsızlık emellerini gerçekleştirmeleri imkansızdır. O halde yapılacak iş, Sultan'ın ortadan kaldırılması

olacaktı. Bunun için Ermeni Komitacıları 5 Temmuz 1905 günü Yıldız Camiinde II. Abdülhamid'e bir suikast düzenlediler. Sultan, cuma namazlarını bu camide kılardı. Taşnak Cemiyeti'nin kurucularından Simoil Kayın, kızı Robino Kayın, Konstantin Kabulyan ve Belçikalı anarşist Jores'ten ibaret dört kişilik suikast komitesi, Yıldız camiini uzun bir süre gözetim altına almış, Sultan'ın camiden çıkıp binek taşında arabasına binmesinin bir dakika kırk iki saniyede içinde olduğu, caminin dış kapısı önüne "ziyaretçi" amacıyla yerleştirilecek bomba yüklü bir arabanın, bu müddet içinde patlatılması sonucu Sultan'ın öldürülmesini planlamıştı.¹¹

Komitacılar, bomba yükleyecekleri arabayı yurt dışında özel olarak imal ettirmişler, gümrükten parça parça yurt içine sokarak montajını yapmışlar, tekerleklerine yerleştirdikleri 100 kilo dinamiti avlu girişinde patlatmışlar, bu patlamadan 26 kişi ölmüştü. Ölenler arasında asıl hedef alınan II. Abdülhamid yoktu. Buna sebep, suikast günü camiden çıkmak için içinde yol alan II. Abdülhamid'in önüne aniden çıkan Seyhülislâm Cemalletin Efendi'nin birkaç dakika da olsa ondan hal ve hatır sorması olmuş, işte bomba tam bu sırada patladığı için Sultan kurtulmuştu.¹²

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle İşbirliğinin Birinci Dönemi 1891 - 1905

Bir suikast sonucu Sultan II. Abdülhamid'in öldürülememesi Ermeni Komitacılarını yeni bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Sultan, "ölüm korkusu" sebebiyle zaten öteden beri kendisini sıkı bir koruma altına aldırılmıştı. Suikasttan sonra koruma işi daha da artırıldı.

II. Abdülhamid'in yeni bir suikastla ortadan kaldırılamayacağı düşüncesine varan

(10) Mim Kemal Öke, İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983, s. 89

(11) Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, M. Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1933, s. 114

(12) A.g.e., s. 114

Ermeni Komitacıları, onu etkisiz hale getirmek için Sultan'a karşı onun "İstibdat rejimi" denilen baskı yönetimini yıkarak Meşrutiyet'in ilanı davasını güden Jön Türklerle işbirliğine gitmek suretiyle onu etkisiz hale getirmenin yollarını aramaya başladılar.

Ermeni Komitacıları ile Jön Türkler arasında işbirliği çalışması, I. Dönem'de genelde Jön Türklerden kaynaklandı. 1892 - 1898 zaman dilimi Ermeni terörünün en civcivli yılları, aynı zamanda Jön Türk hareketin de yeniden palazlanıp ortaya çıkmaya başladığı yıllar oldu. Sultan II. Abdülhamid, "Memleketin şartları henüz Meşrutiyet uygulamaya uygun değildir" diyerek 22 Aralık 1876'da ilan ettiği Meşrutiyeti, 11 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusanı tatil edip, Kanunu Esasi uygulamasını askıya alarak ortadan kaldırmış, üstelik, Sultan Abdülaziz'in ölümü bahane ederek, onun suçlularını cezalandırmak uğrunda 1880'li yıllarda Yıldız'da özel bir mahkeme kurarak Meşrutiyet taraftarı aydın ve bürokratları cezalandırıp iyice ezmiş, 1890'lı yılların başına gelindiğinde bunları büyük ölçüde etkisiz hale getirmişti.

Jön Türk hareketin 1890 - 1900 zaman diliminde yeniden canlanmasını, birinci olarak, aynı zaman diliminde ortaya çıkan Makedonya meselesinin getirdiği şiddet olayları yanında, ikinci olarak, Ermeni terörünün de çıkması tetiklemiş, üstelik, bazı Büyük Devletlerin II. Abdülhamid'den kurtulmak için Jön Türklerle yeniden destek verince bu hareket yeni bir ivme kazanmış, Jön Türkler, ülkenin içinde bulunduğu badirelerden kurtulmak için Meşrutiyet'in yeniden ilanını istemeye başlamışlardı. II. Abdülhamid'in zaten öteden beri Jön Türklerle yönelik baskıları, yeniden canlanmaları sebebiyle daha da artmış, aydın ve bürokratlardan Sultan'ın baskısına dayanamayan pek çok Jön Türk yurt dışına kaçarak Mısır'da, Londra, Paris, Cenevre ve Berlin'de faaliyet göstermeye başlamışlardı.

Jön Türkler, II. dönem faaliyetlerinin başında teşkilatsızdılar. Hareket, ferdi

çalışmalara ve dergi, gazete çıkarmalara inhisar ediyor, Jön Türklerin adresleri olarak hep bunlar görünüyordu.¹³ Bunlarla, Ermeni Komitacılar arasında ilk sonuçsuz temaslar, 1891- 1905 zaman diliminde yaşandı ve "ilk çağrı" Ermeni terörünün başladığı yıllar 1891-92'de Jön Türklerden geldi. "Yurt dışında bulunan Jön Türk örgütleriyle Ermeni siyasi partileri arasındaki ilk temaslar, 1891 - 1892 yıllarında kurulur. Paris merkezinin başında olan Ahmet Rıza, Devrimci Hınçak Partisinin liderleri ile o sırada birçok kez bir araya gelmişti. Olumlu hava, aslında görüşmeler sırasında Ermeni siyasi partileri ile Jön Türkler arasında ülkenin geleceğine ilişkin görüşlerin taban tabana zıt olduğu ortaya çıkmış olsa da, yüzeyde korunmakta ve bu buluşmalar sürdürülmekteydi. Bu dönemde Jön Türkler, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine karşı çıkmaktaydılar ve barışçıl yöntemlerle amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı. Batı Ermenilerinin, Berlin Antlaşmasınının 61. maddesinde Ermeni vilayetleri için öngörülen reformların yaşama geçirilmesine yönelik gittikçe güçlenen mücadelesi onlarda tedirginlik yaratmaktaydı. Jön Türkler, Ermeni partilerinin Berlin Antlaşması kararlarının uygulanmasına ve Vilayet-i Sitte'yi (Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetler) imparatorluktan ayırma fikrine yönelik devrimci yöntemlerinden vazgeçmeleri koşuluyla, reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisi sundular."¹⁴ Hınçak Cemiyeti bu önerilere yanaşmadı.

Jön Türklerin, Ermeni Komitacı örgütlerinden Taşnaksutyun Cemiyeti ile temasları 1896 - 1897'de oldu. Cenevre'de Tunalı Hilmi ve Ahmet Rıza tarafından işbirliği teklifi iletildi. Taşnaksutyun'un yayın organı "Troşag" (Bayrak) gazetesinin bürosunu ziyaret eden Ahmet Rıza, Büyük Devletlerin müdahalelerini ret etmeleri, şiddet olaylarına

(13) Gerçi, 1896'da İstanbul'da Mekteb-i Tibbiye talebeleri arasında "İttihadi-ı Osmani Cemiyeti" kurulduğundan bahsediliyordu ama, bazı araştırmacılara göre bu cemiyet "hayali" bazılarına göre etkinliği zayıf bir cemiyetti.

(14) Arsen Avagyan – Gaidz F. Minansian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. M. Şahan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 15

başvurmaktan vazgeçmeleri, II. Abdülhamid rejimini devirme mücadelesinde propaganda, ajitasyon, kamuoyunun hazırlanması ve Batılı güçlerin mânevi desteğini sağlamak gibi başarılı yöntemlerle işbirliği istedi.¹⁵ “Bütün bu çabalara karşın ilişkilerde karşılıklı çağrı düzeyinden öteye geçilemedi.”¹⁶

I. Dönem’in ikinci safhası 1900 - 1905 görüşmeleri de sonuçsuz çıktı. Yanına oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah’ı da alarak Mısır’a kaçan Sultan II. Abdülhamid’in eniştesi Damat Mahmut Paşa, burada Sultan’a muhalif bütün güçleri bir araya getirecek kongre girişiminde bulundu. Bu kongre, 4 - 9 Şubat 1902’de Prens Sabahattin’in başkanlığında Paris’te Osmanlı halklarını temsilen 60 - 70 kişinin katılımıyla gerçekleştirildi. Sabahattin’in iki yardımcısı, Aharonyan Ermeni, Satus Rum’du. Ermeni delegeler, Jön Türklerin ileri sürdüğü “Makedonya Meselesi yoktur” u gerekçe gösterilerek Makedonya Devrimci Örgütlerinin teşkilata davet edilmesini eleştirdiler. Kongrede tartışmalar iki görüş etrafında cereyan etti: Ermeniler, reformların yapılabilmesi için Batılı güçlerin müdahalesinin kaçınılmazlığını dile getirdiler. Prens Sabahattin, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması karşılığı Ermenilerin tezini destekledi. Ahmet Rıza ve arkadaşları bu görüşe karşı çıktılar. Osmanlıların ülkelerinde reformları kendi elleriyle yapmalarını, Batılı güçlerin ise sadece moral destek vermesini istediler. Kongre ile Jön Türkler arasında, Merkezîyetçi (muhafazakâr) ve Âdem-i Merkezîyetçi (liberal ve anti - merkezîyetçi) denilen iki görüş ayrılığı kendisini iyice gösterdi.

Kongre, başarısızlıkla sonuçlandı. “Devrimci Hınçak Partisi Jön Türklerle olası bir teması 1902 Kongresinde ret etmiş, 1906 yılına dek onlarla hiçbir görüşme yapmamıştı. Muhalif güçlerin ilk kongresinin sonuçlarından memnun kalmayan Veragamyal Hınçak Partisi de Jön Türklerle ilişkiden kaçınıyordu. Taşnaksutyun, 1906’ya dek Jön Türklerle parti yöneticileri düzeyinde herhangi bir ilişki kurmadı.”¹⁷

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle İşbirliğinin II. Dönemi 1906 - 1908

İlk işbirliği teklifinin Ermenilerden gelişi: I. Dönem’de aktif işbirliği isteği Jön Türklerden gelirken, II. Dönemde işbirliği Ermeni Komitacılarından geldi. Bunun belli başlı sebebi, 1905’de Sultan II. Abdülhamid’e yönelik Ermeni suikastının başarısız olmasıydı. Bunun ardından Ermeni Komitacıları, Sultan’ı etkisiz hale getirmek için Jön Türklerle mutlak işbirliği ihtiyacı duymaya başladılar.

Sultan II. Abdülhamid’e suikast girişimi Taşnaksutyun Cemiyeti tarafından yapılmıştı. İşin ilginç, Jön Türklerle ilk ciddi iş birliği, suikastın başarısızlığı da gerekçe gösterilerek adı geçen cemiyetten geliyordu. Jön Türklerin Prens Sabahattin’in başkanı olduğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Grubundan görgü tanığı olarak Ahmet Bedevi Kuran, hatıralarında Ermenilerin bu teklifi nasıl yaptıklarını ve sonuçlarını şöyle anlatır: “Cenevre’deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyetine hitaben Prens Sabahattin Bey’e gönderdiği bir mektupla ‘önemli bir meselenin görüşülmesi için’ bir delege kabul edilmesini istemiştir. Aynı şekilde bir teklif, Terakki ve İttihat Cemiyetinin temsilcisi sayılan Ahmet Rıza Bey’e de yapılmıştı. Birkaç ay sonra da Taşnaksutyun Cemiyeti’nin delegesi Malumyan adında bir zat Berlin Sokağında ki Sabahattin Bey’in yazıhanesine gelerek kendisiyle görüşmüş, bir kongre düzenlenmesini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekellerini teklif etmiştir. Prens Sabahattin Bey ve dostları bu teklifi olumlu bulmuşlar, hangi noktalar etrafında görüşüleceğini tayin için bir hazırlık komitesinin seçilmesini ileri sürmüşlerdir. Birkaç gün içinde Ermeni delegelerinin gayretiyle gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti’nden ve gerek Teşebbüs-

(15) Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 - 1902)*, İletişim Yayınları, C. I, İstanbul, 1985, s. 280

(16) Avagyan - Minansian, s. 17 - 18

(17) A.g.e., s. 21

ü Şahsi Grubundan delegeler seçilmiş ve ilk toplantı Berlin sokağındaki Prens Sabahattin Bey'in bürosunda yapılmıştır. Bu toplantıda Âdem-i Merkeziyet Grubundan Dr. Nihat Reşat, Fazlı Beyler, Terakki ve İttihat Grubundan Dr. Bahaeddin Şâkir, Hüsrev Sami Beyler, Ermenilerden de Malumyan Efendi ve diğer bir zat bulunuyordu.

Birinci toplantıda Ermeniler, maksatlarını açıkça söylemişler ve Ermeni Komiteleri tarafından Sultan Abdülhamid aleyhine yapılan suikastın kötü sonuçları verdiğini ve bu yüzden birçok paranın heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin bağımsız hareketlerinin gerek memleket ve gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat getirdiklerini izah ve açıkça ortaya koymuşlar, istenilen hedefe varabilmek amacıyla ortak bir program düzenlenmesini ve takip edilecek yolların şimdiden tayin ve tespitini teklif etmişlerdir. Umumi bir şekilde ortaya konulan bu kanaat ve düşünceler herkes tarafından hoş görülme ise iş ortak bir program düzenlenmesine gelince, görüş farklılıkları meydana çıkmıştır. Hatta bir ara görüşmeler kesintiye uğramış ve en sonunda şu esaslar üzerinde anlaşma yapılabildiği: Her cemiyet kendi kimliğini muhafaza etmekle beraber prensip düşüncelerini bir an için dikkate almayarak ve diğerlerinin tenkidiyle meşgul olmayarak, İstibdadı (II. Abdülhamid'in yönetimine) son verilmesi için ortak bir program altında çalışacak, çalışma tarzını da bu üç cemiyetin gizli surette seçecekleri delegeler tayin edecekler.”¹⁸

Jön Türklerin, Ermeni Komitacıları ile bu işbirliğinin ortaya çıktığı günlerde, Sultan II. Abdülhamid'in Ermeni terörünü söndürmeye yönelik faaliyetlerine bakış açıları çok ilginç ve kendi itiraflarıyla da ortaya çıktığı için yanıltıcı. Jön Türkler, Sultan'ın Ermenilerin vatanı bölmeye yönelik faaliyetlerini bastırmasını “İstibdadını devam ettirmek” e yorumluyorlardı. Nitekim bu cümleden olarak, İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinde gayri Müslimler de olduğu halde bütün Os-

manlı vatandaşlarını Sultan'ın yönetimine karşı işbirliği ve onu yıkmaya çağıran bildirisinde şunlar yer alıyordu: “Vatandaşlar! Bir dakika akilane ve bitarafane (tarafsız olarak) düşünecek olursanız Abdülhamid idaresinin gerek Ermenilere, gerekse diğer Osmanlı unsurlarına karşı olan düşmanlığının her şeyden ziyade İstibdadını devam ettirmek istemesinden ileri geldiğini anlarsınız. Bizi birbirimize boğazlatarak vakit kazanıyor.”¹⁹ II. Abdülhamid'i devirmek için Bulgarı, Rumu, Ermenisi, Kürdü, Arnavudu, Türki ile bütün Osmanlı unsurlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmeye çağrılan bildiri de, hedefe ulaşmak için, gizli teşkilat yapısının kuvvetlendirilmesi, vergi vermemeye yönelik halka propaganda yapılması, ihtilal için ordunun içinde propagandaya girilmesi, Meşrutiyet gelirse, halkın maddi ve mânevi huzura kavuşacağı, arazisi az olanlara toprak dağıtılacağı, askerlik hizmetinin iki yıla indirilip er ve subay maaşlarının artırılacağı, Velihaht Reşat Efendinin Meşrutiyet taraftarı olduğuna dair propaganda yapılması isteniliyordu.²⁰

Bugünkü mantık ölçüleri ve sakin kafa ile düşündüğümüzde, olumlu sayılmayacak Jön Türklerin yukarıdaki görüşleri ve çirkin tekliflerinin yanlış olduğu, daha sonra ortalık durulup Meşrutiyet uygulamalarının hazin sonuçları görülünce, kendileri tarafından da itiraf edilecektir. Bu cümleden olarak Cemal Paşa'nın hatıralarında yazdıkları: “Genç Türkler, ...1894 - 1896 Ermeni vakalarını (Doğu Anadolu ve İstanbul'da Ermeni terörü) II. Abdülhamid'in bir siyasi hatası ve kendi İstibdadını devam ettirmek için baş vurduğu zalim bir tedbir telakki ettiler. Bunun içindir ki, o zaman Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları işi bu bakımdan muhakeme ederek Ermeni ihtilalcilerine büyük yardımlarda bulundular. Benim gibi memleket içinde bulunan ihtilalciler de aynı

(18) Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 234-235

(19) Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *Bahaeddin Şâkir Bey'in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s. 135

(20) A.g.e., s. 136 - 146

görüşü kabul ederek Türklük ve hususiyile Osmanlılık için çok büyük zararlar doğurabilecek mahiyette gelişen Ermeni katliamından dolayı Abdülhamid'i itham etmekten çekinmediler.”²¹

İşbirliği mantığının garabeti: Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle giriştikleri işbirliğinin II. Döneminde Osmanlıyı bölmek emelleri bu işbirliği sayesinde ortadan kalkmış mı idi? Hayır! I. Dönemde zaten tarafların kendi asıl amaçlarında feragate yaşamamaları sonucu işbirliği çalışmaları akim kalmıştı. II. Dönem işbirliği girişimi ve hatta bunun sağlanmasında da asıl amaçlar değişmemiş, Ahmet Bedevi Kuran'ın anlattıklarından anlaşılabilir, her teşkilatın yapı ve amaç olarak bağımsızlığı kabul edilmiş, yalnız “tek hedef ve amaç” denilen “müşterek düşman” Sultan II. Abdülhamid'in etkisi hale getirilmesinde birleşmişti. Ermeni komitacıları ile Jön Türkler arasındaki son işbirliği “Bir at ortaklığı”na benzer bir ortaklıktı. Hani, halk arasında “At gitti ortaklık bitti” derler ya, bu cümleden bir ortaklıktı. “At”, II. Abdülhamid idi. O devrilirse ortaklık bitecek, herkes kendi asıl emelini gerçekleştirmede serbest kalacaktı. Bu oldukça garip ve Türkiye için büyük zararlar doğurabilecek Ermeni-Jön Türk işbirliğinin temel taktiği konusunda Ermeni komitacıları ile baş müzakerecilik yapan İttihat ve Terakki mensubu Bahaeddin Şâkir, 3 Ocak 1908'de adı geçen cemiyetin Çanakkale şubesine yazdığı mektupta şunlardan bahseder: “Ermeniler de bu idare-i ittihadı (işbirliğine) celbedildiler (çağrıldılar). Ermenilerin en büyük ihtilal partisi olan Taşnaklar bu zâlim idareyi yıkmak için bizimle ittihat (işbirliği) ettiler. Ancak bu ittihat yalnız fiiliyata münhasır olup her fırka (parti) yine programında bağımsız hareket edecektir. Bundan memleketimize iki fayda vardır: Birincisi, lüzumsuz yere kan döken ve ecnebi (yabancı) müdahalesini davet eden fırkaların zararlı hareketlerine set çekmek, ikincisi de menfaatleri aynı olan Hristiyan unsurların kudretinden faydalanmaktır. İttihadın sınırı, Sultan Hamit idaresinin sona erip Meclis-i

Mebusanın toplanmasına kadar geçerli olacaktır. Ondan sonra her fırka kendi programının yerine getirilmesinde serbest kalacaktır. Biz bir kere hükümeti yıktıktan, Meclis-i Mebusanı topladıktan sonra kuvvetli milli hâkimiyetimiz sayesinde ne bir avuç Ermeniden ne de Abdülhamid hükümetini tehdit eden Avrupa Hükümetlerinden korkumuzun kalmayacağı tabiidir...”²²

Ermeni komitacılarıyla işbirliği konusunda baş müzakerecilerden İ. ve T.'nin Avrupa'daki baş temsilcisi Ahmet Rıza da Bahaeddin Şâkir'in görüşlerine benzer görüşlere yer verir. Cenevre'de Ermeni Komitacıları ile işbirliği görüşmeleri yaparken Paris'e gönderdiği mektupta şunlardan bahseder: “Ermenilerle dört gün uğraşım. Pek muazzep (eziyet ve sıkıntı çeken) oldum. Ömrümde bu Rus Ermenileri kadar kaba, dikbaşlı, kalın kafalı adamlar görmedim. Programlarını aldım, gönderiyorum. Dikkatle inceleyiniz.

Bu heriflerle biz hiçbir vakit birleşmeyiz. Ancak cemiyetleri muntazam, paraları çok ve her tarafta adamları vardır. Bu kuvvetten istifade etmeyi düşündüm. Cümlemize fenalık eden şimdiki idareyi devirmek için icraatta ittifakın lüzumunu anlattım. Buna razı oldular. Bu işin planını tertip etmek için muhtelif fırkaların mensuplarından meydana gelen bir kongre teşkilini teklif ettiler. Kabul ettim.”²³

Prens Sabahattin de kitabında, Ermenilerle olan bu işbirliğinin II. Abdülhamid'i devirene kadar olduğu hakkında şunları yazar: “Bütün fırkalar, evvela Hükümet-i Hamidiye'yi yıkmak hususunda gayelerini tevhit (amaçlarını birleştirme) eyleyecekler, maksat hasıl olunca (II. Abdülhamid etkisiz hale getirilince) her biri kendi programının mevki tatbikinin vaazına (yerine getirilmesine) çalışacaklardı.”²⁴

(21) Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. B. Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 211

(22) Bayur, C. I, K. I, s. 387 -388

(23) Aydoğan – Eytiboğlu, s. 409

(24) Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1327, s. 5

Ermeni Komitacılarının, II. Abdülhamid'i etkisiz hale getirmek için "Geçici anlaşma" yaptıkları yabancı kaynaklarda da dile getirilmiş, Sultan, Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalınca Ermenilerin ortaya çıkan "aşırı hürriyet havası" ndan faydalandıkları üzerinde durulmuştur.²⁵

İşbirliği çerçevesinde II. Abdülhamid'e yönelik Jön Türk - Ermeni suikast girişimi: Jön Türkler ve Ermeni komitacılarının Sultan II. Abdülhamid'e düşmanlık konusunda gözleri o derece kararmış, o derece ileri gitmişlerdi ki, Sultan'ı bir suikastla ortadan kaldırmaya kadar varan eylemlerin içine girmişlerdi. Zaten Ermeniler, 5 Temmuz 1905'de Yıldız camiinde başarısız suikast girişiminde bulunmuşlar, hatta bu girişimleri, İstanbul'da Jön Türklerin gizli değil açıkça sevinçlerine sebep olmuş, bu cümleden olarak Şair Tefvik Fikret, "Bir Lahza-ı Teahhur- Biraz Gecikme" isimli şiirinde şunları yazmıştı: "Ey şanlı avcı tuzağını beyhude kurmadın; / Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki vuramadın!"²⁶ "Şanlı avcı", suikastı düzenleyen Ermeni komitacısı, "Av" ve vurulup öldürülememesine üzülen Sultan II. Abdülhamid'di . Sultan, Fikret'in bu şiirini öğrenince küplere binmiş, şunları söylemişti: "Hiçbir namuslu Ermeni, padişahına kast eden eli bombalı ırktaşına 'şanlı avcı' diyecek kadar hayasız olmamıştır."²⁷

Jön Türklerin daha büyük "hayasızlığı", II. Abdülhamid'in her ne surette olursa olsun etkisiz hale getirmek yolunda Ermenilerle müşterek suikasta kadar varan girişimleri olmuştur ki, bunu, Ermenilerle baş müzakereci Bahaeddin Şâkir ile yine Ermenilerin baş müzakerecilerinden Diran Kelekyan arasında cereyan eden işbirliği yazışmalarından öğrenmek mümkündür. Kelekyan, 1905'de Ermeni Komitacılarının kendi başlarına düzenledikleri başarısız Yıldız suikastının ardından 1906'da planlanan suikast hakkında Bahaeddin Şâkir'e şunları yazar: "İstanbul'da zâlim aleyhine yeni bir teşebbüs icrasına gelince: Tarafı-ı âlinizden söylenen şey yapılmaz. Çünkü ramazanın on beşinden evvel

deniz dalgalanıyor. Fakat denize mayın dökmek kabil olmazsa bu teşebbüsümüzden vazgeçilmesini anlamına gelmez. Burada yeni bir bomba hazırlanmıştır. Bu hazırlığın tatbiki mümkün şeylerden olduğuna geçenlerde yaptığım ufak bir tecrübe ile kanaat hâsil ettim. Eğer lazım olan para bulunursa, ben bu işi başa çıkarabileceğimize eminim."²⁸

Yukarıdaki suikast planı, Sultan II. Abdülhamid'in her yıl âdetinden olduğu üzere 1906 ramazan ayında Eyüp Sultan'ı ziyareti sırasında düşünülmüştü. Diran Kelekyan, 1905 Yıldız camii suikastında olduğu gibi, adı geçen camide düzenlenmesi planlanan suikast hakkında da Bahaeddin Şâkir'e şunları yazar: "Buradaki icap eden tahkikatı yaptım. Yıldız'da yapılacak yeni bir teşebbüs, muhtemel ve gayri muhtemel masraflar dahil olmak üzere yüz bin ile yüz elli bin frank arasındadır. Bu paranın içinde gayet ince yapılmış makineler (bombalar) bedeli de vardır. Yeni teşebbüs elektrik kuvvetinin gayr-i memul (umut edilmeyen) ve bütün nev-icad (yeni icad) bir tatbikine müstenit (dayanmak) olacaktır. Bu baktaki (konudaki) tedarikati icabı (gereken hazırlıkları) halinde binnefis (kendi kendisine) kendin yaparım. Çünkü yeni usulün nazariyesi tamamıyla gizli tutulmaktadır."²⁹

Diran Kelekyan, suikasta kullanılacak bombanın patlatılma sırrını kendisinden başka kimsenin bilmediği ve suikast sırasında Eyüp camiinde bizzat kendisinin bulunarak bombayı patlatacağını yazmasının yanında, ikinci bir plan olarak da "Sigara kutusu hacminde bir kutuya" yerleştirilecek patlatıcının bir Müslüman işbirlikçi bulunarak, bunun tarafından camide II. Abdülhamid'in namaz kıldığı yere yakın bir yere yerleştirilmesini ve bu işin de 120 -130 bin franka mal olacağından bahisle, suikast konusunda bu iki plandan birisinin seçilmesini ister.³⁰

(25) E. Mandell, *What Really Happened of Paris the Conference*, Hodder ant Stoughton, London, 1921, s. 180

(26) Tefvik Fikret, *Rûbab - Şikeşte*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1962, s. 35 - 37

(27) *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Haz. İ. Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, s. 90

(28) Aydoğan - Eyüboğlu, s. 326

(29) A.g.e., s. 326 - 327

(30) A.g.e., s. 341

Plan safhasında kalan bu suikast girişimlerinin hangi sebeplerden uygulanmadığı bilinmemektedir. Muhtemelen bunda, plan için gerekli paranın tedarik edilemediği ve 5 Temmuz 1905 suikastından sonra II. Abdülhamid'i korumak için daha sıkı tedbirlerin alınması etkili olmuştur.

İşbirliği Hareket Planı: 1907 Paris Jön Türk Kongresi Kararları

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Ermeni Komitacıları - Jön Türkler işbirliği zabıtlarında işbirliği hareket planı hazırlanması için "bir kongre akdi" de karara bağlanmıştı ki, bu kongre, 22 -29 Aralık 1907'de Paris'te Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Jön Türklere işbirliği teklifi getiren Taşnaksutyun Cemiyeti'nden Malumyan'ın ortak başkanlığında toplandı. Kongreye katılanlar şunlardı:

10 "1- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. Yayın organları: Şûrayı Ümmet ve Meşveret,

2- Ermeni Devrimci Örgütleri Federasyonu (Taşnaksutyun). Yayın organı: Troşak,

3- Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçilik Cemiyeti. Yayın organı: Terakki,

4- Mısırlı İsraililer Cemiyeti. Yayın organı: La Vâra

5- Londra'da yayınlanan Türk - Arap dergisi Hilafet'in temsilcileri,

6- Marsilya'da basılan Armenia dergisini temsilen heyet,

7- Balkanlarda yayınlanan Razmik dergisinin temsilcisi heyet,

8- Amerika'da basılan devrimci dergi Hayrenik'in temsilci heyeti,

9- Mısır'dan Ahd-i Osmani Cemiyeti."³¹

Görülüyor ki, kongreye Osmanlı Devletinden ayrılmak peşinde olan bütün ayrılıkçı

unsurlar katılmışlar, özellikle Ermeni ayrılıkçılarının katılımının yüksek olması sebebiyle "Ermeniler -Jön Türkler işbirliği" kendisini iyice göstermiş, "tek ortak emelleri", kendilerine en büyük engel olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırmak olmuştur.

Kongre'ye Yahudilerin de katılması ilginçti. Osmanlı'nın Suriye'de Şam vilayetine bağlı bir ilçe olan Filistin toprağında "Bağımsız bir Yahudi Devleti" kurmak emeliyle 1900'lü yılların başında "vatan bölücü siyasi bir cereyan" olarak ortaya çıkan Siyonist hareket de kendisini göstermişti. Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Theodor Herzl, 1896 - 1902 zaman diliminde Viyana'dan İstanbul'a tam 5 kez gelip giderek, Sultan II. Abdülhamid'le "Filistin pazarlığı" yapmış, Osmanlı'nın Avrupa'ya olan 20 milyon borcunun Yahudiler tarafından ödenmesi karşılığı ondan Filistin'i istemiş, Sultan onun bu teklifini şöyle ret etmişti: "Ben bir karış toprak bile olsa toprak satamam. Zira, bu vatan bana ait değil, milletime aittir..."³² Herzl, İstanbul'a 1902'de son gelişinde II. Abdülhamid'den artık umidini keser. Siyonizmin uğrunda en büyük engel olarak gördüğü onu etkisiz hale getirmek için hatıralarında şunları yazar: "Halen bir tek plan aklıma geliyor: Sultan'a karşı bir kampanya açmalı; bu iş için de sürgün edilmiş prensler ve Jön Türklerle temas kurmalı."³³ Herzl, 1904'de ölür. Siyonistler, onun verdiği direktifler doğrultusunda içte ve dışta Sultan II. Abdülhamid'i devirmek için Jön Türklerle işbirliği yaparlar. 1907 Kongresine katılmaları bundandır. İçte ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti, içinde Dönme ve Musevi Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Selanik'te "Üstad-ı Âzâmları" (Başkanları) Siyonist Yahudilerin olduğu Mason localarının içinde doğar ve gelişir.³⁴

(31) E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İbtidali*, Çev. N. Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 144 - 145

(32) Theodor Herzl, *The Complete Diaries of Theodor Herzl*, Ed. Raphael Patai, Volume: I, The Herzl Press, Thomas Yoselof, New York and London. 1960, s. 378

(33) A.g.e., s. Volume: III, s. 1080

(34) Geniş bilgi için bakınız: Süleyman Kocabaş, *Gizli Yüzer Gizli İşler*, Vatan Yayınları, 1991, İstanbul, s. 93 - 133

1907 Kongresinden, akıl ve mantık ölçülerine başvurduğumuzda ülke ve devletin menfaatleri için tehlikeli ve II. Abdülhamid'i devirmeye yönelik şu kararlar çıkmıştı:

- “1- Baskıya karşı silahlı direnme,
- 2- Hükümet görevlileri ve polis görevlileri de dahil olmak üzere politik ve ekonomik görevlerle silahsız direnme,
- 3- Vergi ödememek yoluyla pasif direnme,
- 4- Askerlerin halk ya da devrimci gruplar üzerine yürümesini engelleyecek gibi ordu içinde propaganda,
- 5- Gerekirse toptan ayaklanma,
- 6- Durum ve koşullara göre diğer eylemler biçimleri.”³⁵

Sultan II. Abdülhamid'i devirmeye yönelik bu “ihtilal planları” gerçekten Sultan'ın varlığını bir kenara bırakalım, ülke ve devletin varlığı için de “tehlikeli” planlardı. II. Abdülhamid, Ermeni komitacıları ile Jön Türkler arasında cereyan eden kendisine yönelik işbirliği gelişmelerini istihbaratı ile yakından takip etmiş, Jön Türklerin akla ve havsalaya sığmaz davranışları karşısında tepkisini şöyle dile getirmişti: “Ben Ermenilerin bağımsızlık sevdasına kapılmalarına şaşmıyorum, hele Büyük Devletler tarafından tahrik edildiklerini bildikten sonra... Fakat Avrupa'ya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türklerin Ermeni komutacılarıyla işbirliği yapmalarına, hatta onlardan para almalarına hâlâ şaşmıyorum.

Hem Osmanlı ülkesini parçalanmaktan kurtarmak istediklerini söylüyorlar, hem de parçalayanlarla işbirliği, ahit birliği yapıyorlar! Eğer aralarına ayrılık düşürmeseydim, işi nereye kadar götüreceklerdi acaba? Anadolu'nun göbeğinde bir Ermeni devleti kurmak vatanperverliklerinin ispatı mı olacaktı?”³⁶

Temmuz 1908 Jön Türk İhtilali ve Meşrutiyet'in İlanı

1907 Kongresinde alınan hareket planı kararlarında birisi de “II. Abdülhamid'in rejimin yıkımda ordunun kullanılması” olunca, bu planın tatbikine ağırlık verildi. Özellikle, Jön Türk hareketi Balkanlarda etkindi. Selanik, İttihat ve Terakki'nin merkeziydi. Bu teşkilatın üyelerinin çoğu Balkanlardaki III. Ordu'ya mensup Harbiyeli genç subaylardı. Zaten bunlar, daha okul sıralarında Meşrutiyet taraftarı olarak yetişmişler, bu sebepten İ. ve T.'nin onları II. Abdülhamid'e yönelik bir darbeye kullanması zor olmamıştı. Ordudaki en hızlı Meşrutiyet taraftarı subaylardan Kolağası (yüzbaşı) Enver Bey (sonra paşa), Kolağası Eyüp Sabri Bey ve Kolağası Nesneli Niyazi Bey, emirlerindeki birliklerle Balkan dağlarına çıkarak, Sultan'ın yönetimine isyan etmişler, onlara kendi askeri birlikleri yanında, ihtilalci ve Osmanlı vatandaşı Ermeni, Rum, Bulgar, Musevi, Arnavut vb. azınlıklardan da çok sayıda “gönüllü” katılanlar olmuştu. İsyancı subaylar, II. Abdülhamid'e telgraf çekerek, Meşrutiyet'i ilan etmez ise, Ordunun İstanbul üzerine yürüyerek, Velihaht Sultan Reşat Efendi'yi tahta çıkaracakları ile tehdit etmişlerdi.³⁷

Sultan II. Abdülhamid, ayaklanan askerleri bastırmak için aldığı askeri tedbirlerin sonuç vermediğini görünce, 24 Temmuz 1908'de gazetelere bir ilan vererek Meşrutiyet'i yeniden yürürlüğe koyduğunu bildirdi.. Bunun üzerine umum af ilan edilmiş, ardından İstanbul'da şenlikler başlamıştı.³⁸

Meşrutiyet'in İlanından Sonra Ermeni - Jön Türk İlişkileri: İşbirliğinden Çatışmaya

Meşrutiyet'in ilanı birlikte ülkede başlayan şenliklere, diğer azınlıklar yanında Er-

(35) Ramsaur, s. 146

(36) *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 59

(37) Mehmet Memduh Paşa, *Kuvve - i İktisadî - i İktisadî - i İktisadî*, Matbaa - i Hayriye ve Sürekaşı, İstanbul, 1329, s. 10

(38) Mehmet Memduh Paşa, *Serair - i Siyasiye Tabavvülat - ı Esasiye*, İstanbul, 1324, s. 12

meniler de büyük bir coşkuyla katılmışlar, af ilanını ile birlikte II. Abdülhamid'in Ermeni terörünü ezmesi sonucu yurt dışına kaçak Ermeni Komitacıları da yurda dönmeye başlamışlar, sınırlarımızdan girişlerini bir "zafer" edasına dönüştürerek gerilla kıyafetleri, özel flamaları ve işaretleri ile giriş yapmışlar, İstanbul ve Doğu Anadolu'da "Ermeni Kulüpleri" kurarak Meşrutiyetin getirdiği hürriyet havasında daha rahat çalışmaya başlamışlardı.

1908 İhtilalinden sonra hükümet etmenin nüfuzu gittikçe, "Meşrutiyetin getiricileri inhisarcılığı" ve güçlü olmaları sebebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti / Partisi'nin eline geçmiş, İttihatçıların Ermenilere verdiği mesaj, Meşrutiyetten önceki ayrılık emellerini bırakarak, Meşrutiyet'in getirdiği eşitlik ortamında Osmanlı vatandaşı olarak kalmaları olmuştur. Buna, ihtilalden önce Jön Türklerle aktif işbirliği yapan Taşnuksutyun Cemiyeti büyük ölçüde uymaya çalışmış, yalnız Komitacılarından özellikle Hırçak Grubu yanında diğer iki grup Doğu Anadolu'da Ermenilerle meskun yerlerde "Ermeni özerkliği" istemeyi sürdürmüşlerdir ki, bu İttihatçılar tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir.

İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşlarını "Devletin eşit, mutlu ve hakiki vatandaşları" statüsüne sokmak, bir nevi onları "kazanmak" için her şeyi yapmış, bu cümleden olarak, diğer azınlıklara da uygulandığı gibi Ermenilerden de devlet memuru ve asker alınmaya başlanmış, Osmanlı Meclis-i Mebusanına onlardan da mebus seçilmiş, hatta bunlardan ikisi Oskar Efendi Potsa ve Telgraf Nazırı (Bakanı), Gabriyel Norodükyan Efendi Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) yapılmıştır.

Meşrutiyet döneminin (1908 - 1918) ilk Meclis-i Mebusan başkanlarından Ahmet Rıza, hatıralarında, Meşrutiyetin gelmesiyle bile Ermenileri memnun edemediklerini şöyle dile getirir: "Cemiyete (İttihat ve Terakki Cemiyeti) âdeta rakip gibi bakıyorlardı. İlaç-

lar, çareler arasında ziddiyet vardı. Onlar bizden ayrı muhtariyet istiyorlardı. Biz ise umum için ıslahat talep ediyorduk. Kanun-u Esasi, Millet Meclisi, umumu hoşnut edecekti."³⁹

İttihatçılarla Ermeniler arasındaki iyimser hava, bazen kötümser doğru zikzaklar çizerek I. Dünya Harbi günlerine kadar gelmiş, bu harp günlerinde yaşanan gelişmeler, "işbirliğinden çatışmaya" geçişin günleri olmuştur. Bunun en büyük sebebi, Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya) safında, İtilaf Devletlerine (İngiltere, Fransa ve Rusya) karşı harbe girmesi olmuş, bu harpte Doğu Anadolu'da Türk-Rus Harbi başlayınca, Ruslar, bölgedeki Ermenilere kendi saflarında harbe katılmaları karşılığında "Bağımsızlık" vaat etmişlerdir. Buna inanan Ermeniler, gerek Rus ordusu saflarında ve gerekse cephe gerisinde Osmanlı ordusunu vurmaya karar vermişlerdir. Bu kararlar ilgili olarak, Sadrazam Talat Paşa, Taşnuksutyun Komitesinin Şam şubesine yazılmış bir gizli emrini ele geçirdiklerinden bahseder. Gizli emirde şunlar yer almaktadır: "Ruslar hududu geçip Osmanlı ordularını geri çekilmeye başladığı zaman, mevcut vasıtalarla istifa edilmek suretiyle her tarafta umumi bir isyan yapılmalıdır. Osmanlı ordusu bu suretle iki ateş arasına alınmış olacaktır. Bütün resmi binalar uçurulacak, hükümet daireleri işgal edilecek ve Alman nakliyatına hücum edilecektir. Bunun üzerine Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde, Ermeni askerler silahlarıyla birlikte kıtalarını terk edecekler, çete teşkil edip Ruslarla birleşeceklerdir."⁴⁰ Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1915'de harp bölgelerindeki Ermenilerle ilgili "Tehcir Kanunu" (Göç Ettirme Kanunu) çıkaracak, harpte zararlı olabilecek 600 bin Ermeni, Osmanlı ordusunun refakati ve koruyuculuğunda Suriye ve Lübnan gibi bölgelere taşınacaktır. Harp bitince, Ermeniler yaşadıklarını "Soykırım" olarak nitelendirip, "Türkler 1.5 - 2 milyon Ermeni'yi katlettiler" diye propaganda yapacaklardır ki, bu yanlıştır. Çünkü, o

(39) Ahmet Rıza, Hatıralar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1950
(40) *Talat Paşanın Hatıraları*, Güven Basımevi, İstanbul, 1946, s. 55

harp yıllarında Türkiye’de yaşayan Ermenilerin sayısı 1 milyon civarında idi. Günümüzde yapılan yerli ve yabancı arşiv çalışmalarında Ermenilerin gerçek kayıplarının 300 bir civarında olduğu tespit edilmiş, Müslümanlardan ise daha fazla ölenler (700 bin civarında) olmuş, bir o kadarı da Doğu Anadolu’dan başka bölgelere kaçarak Ermeni terörü karşısında sığınacak yer aramıştır.⁴¹

Böylece, Jön Türklerin Ermeni Komitacıları ile olan işbirliği tam bir fiyasko ile bitmiş, özellikle bunda, Ermenileri, kendilerini bağımsız olmaktan başka hiç bir şeyin tatmin edemeyeceği gerçeği etkili olmuştur.

Bibliyografya

Abdülhamid II., *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976

_____, *Hatıra Defteri*, Haz. İ. Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974

Ahmet Rıza, *Hatıralar*, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1950

Avagyan Arsen - Minassian Gaidz F., *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. M. Şahan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005

Aydoğan Erdal - Eyüboğlu İsmail, *Babaeddin Şâkir Bey’in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*,

İttihat ve Terakki, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004

Bayur Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. B. Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977

Erim Nihat, Prof Dr. *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C. I, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953

Halaçoğlu Yusuf, *Ermeni Tebciri*, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2007

Hanioglu Şükrü, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889 - 1902*,

C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986

Haslıph Joan, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid*, Çev. N. Kuruoğlu, Toker Yayınları, İstanbul, 1964

Herzl Theodor, *The Complete Diaries*, Ed. Raphael Patai, Volume: I ve III, The Herzl Pres, Thomas Yoself, New York and London, 1960

Kocabaş Süleyman, *Gizli Yüzler Gizli İşler*, Vatan Yayınları, Kayseri, 2007

Krayiblis Prof. Nikerland, *Rusya’nın Şark Siyaseti ve Vilayet-i Şarkıyye Meselesi*, Çev.H. Adem, Dersadet Matbaası, İstanbul, 1332

Kuran Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1946

Langer William L., *The Diplomacy of Imperialism 1890 - 1900*, Alfred A. Knof, New York, 1972

Mehmet Memduh Paşa, *Kuvve -i İktisadî Âlâmet -i Zeval*, Matbaa-i Hayriye ve Sürekası, İstanbul, 1329

_____, *Serair-i Siyasiye Tabavvülât-ı Esasiye*, İstanbul, 1324

Mandell E., *What Really Happened of Paris the Conference*, Hodder and Stoughton, London, 1921

Öke Mim Kemal, İngiliz Casusu Prof. *Arminius Vambery’in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983

Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki’ye Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1327

Ramsaur E.E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. N. Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972

Şimşir Bilal, İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, *Milliyet Gazetesi*, 6 Nisan, 1983

Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halim Kitaphanesi, İstanbul, 1933

Talat Paşa’nın Hatıraları, Haz. E. Bolayır, Güven Basımevi, İstanbul, 1946

Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeşte*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1962

(41) Geniş bilgi için bakınız: Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tebciri*, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 13 - 170